

ПАВЕЛ ЙОЗЕФ ШАФАРИК¹

(Pavel Josef Šafárik, 1795 – 1861) е може би най-известният възрожденски славист, чийто име неотменно присъства вече две столетия в научното поле на различни клонове на филологическото знание, в които той има основополагащи проучвания: етнография, фолклористика, история на славянските езици и литератури, Кирило-Методиевия въпрос, сравнителна граматика на славянските езици и др. Почитта на българската славистика към неговите основополагащи проучвания на миналото и настоящето на славяните е постоянна величина вече два века – още с възрожденските преводи на две негови студии на българистична тема: *Разцвет на славянската литература в България*,

която излиза в превод на дякон Хрисант Йоанович от Калофер през 1849 г. само две години след нейното първо оригинално издание, и *За произхода и родината на глаголизма*, която е преведена от Иван Богоров и е публикувана в „Български книжици“ (1858²) в годината на нейното първо издание (*Über den Ursprung und die Heimat des Glagolitismus*, Praha, 1858).

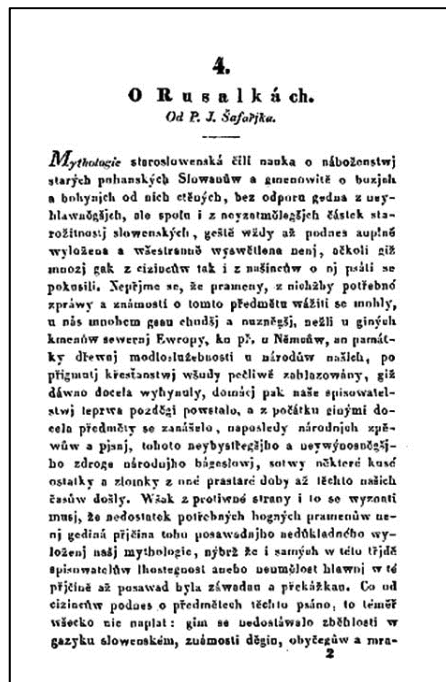
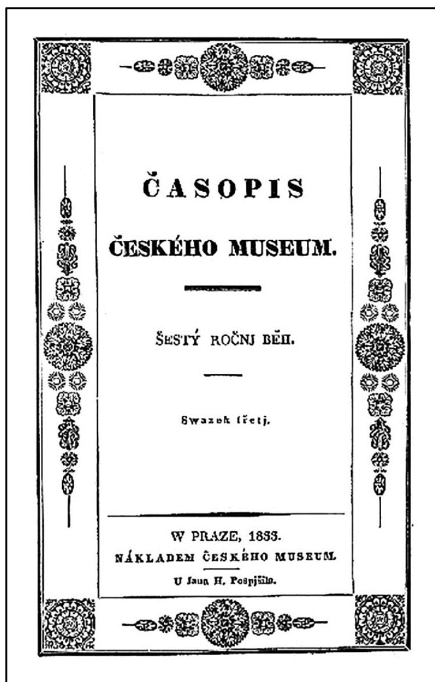
Неслучайно именно с кратък откъс от неговата *История на славянския език и литература по всички наречия* (издадена на немски през 1826 г.) се откри и първият брой на нашето списание (2004, кн. 1, с. 10 – 14), в който са представени някои основни моменти от неговата биография.

¹ Приемаме транслитерацията на името на Шафарик в съответствие с неговия словашки произход, макар че поради активната му дългогодишна дейност в Прага той е популярен и като Шафаржик. По отношение обаче на собственото му име, което по рождение е Павол (Pavol Josef Šafárik), сме склонни да се придържаме към това, с което е известен – Павел (Pavel Josef Šafařík). Не би трябвало обаче да се съгласим с побългарения вариант Йосиф вместо Йозеф.

² Преводът, озаглавен *Ради зачялото и мястото на глаголическите слова*, е направен по книгата на Шафарик, публикувана на немски в Прага през същата 1858 г. (*Български книжици*, част II, кн. 2, авг. 1858, 340 – 347; част III, кн. 2, септ. 1858, 60 – 68; част III, кн. 2, окт. 1858, 154 – 162; част III, кн. 2, ноем. 1858, 260 – 276; част III, кн. 1, дек. 1858, 299 – 306).

Предлаганата за първи път на българския читател статия на Шафарик е и повод да отбележим твърде слабата му преводна рецепция у нас, която не съответства на мащаба на научния дискурс, посветен на него, и на честото цитиране на негови трудове (вероятно ползвани от съответните изследователи в оригинал). Предлаганият текст е интересен не само защото е сред първите специализирани обзори по темата за образа на русалката в културната традиция на славяните, но и защото обръща внимание върху една слабо застъпена в българската славистика тема – тази за русините³, които никога не са имали собствена държава, но са запазили и до днес своя език и традиции. Пръснати в различни славянски страни, най-вече в Словакия, Беларус, Украйна, Сърбия (областта Войводина), русините – както се вижда от статията на Шафарик, привличат интереса още на първите филолози, при това по времето, когато някои от тях все още са оспорвали славянския характер на българския език.

При превода на статията *O Rusalkách* е ползвана нейната първа публикация в „Списание на чешкия музей“ (*Časopis českého museum*⁴, 1833, год. 6, кн. 3, с. 257 – 273).

³ За езика на русините вж. статията на Ирена Богочова *Славянски паралели. Лемковски русински и югорусински език (Славянски диалози VIII, 2011, кн. 12, 31 – 35).*

⁴ Запазен е автентичният правопис.

ЗА РУСАЛКИТЕ

(Със съкращения)

Старославянската митология, или науката за религията на старите езически славяни и по-конкретно за почитаните от тях богове и богини, която е несъмнено една от най-важните, но и най-неясни съставни части на славянската старина, и до днес не е разгледана в пълнота и не е всестранно осветлена, макар че мнозина чужденци и нашенци са се опитвали да пишат за нея. В сравнение с други племена на Северна Европа, например с немците, изворите, от които може да се черпят сведения и познание у нас, са много по-бедни и по-мизерни; така и паметниците на някогашното богослужение след приемането на християнството от нашите народи навсякъде са старателно заличени и отдавна са погубени; нашата книжнина тепърва сега се надига и първоначално с други неща се занимаваше, но напоследък расте интересът към народното пеене и песните – този най-проникновен и най-благодатен източник на национална митология, от който са останали само няколко кратки отломъка от онези древни времена. От друга гледна точка обаче трябва да признаем, че недостатъчната наличност на потребен и богат изворов материал не е единствената причина за липсата до този момент на обстойно представяне на нашата митология и че основна причина за това са безразличието и невежеството на самите писатели, което представляваше досега главната беда и препятствие. Почти нищо от това, което чужденците по този въпрос са писали, не струва: на тях им липсва опитност в славянския език⁵, познание за историята, обичаите и нравите на славяните, и най-вече любов към самия народ, а без тези безусловно нужни качества за изследване на предмет с толкова изразен на-

---

⁵ По силата на чешката филологическа традиция, създадена още от Й. Добровски, Шафарик, както и неговите възрожденски съвременници са приемали тезата за единството на славянския народ и на славянския език. Затова в неговия терминологичен речник съществува един народ – славянски, и различни племена, един език – славянски, и различни наречия. При превода запазваме авторовата инвенция. Всички бележки под линия в настоящия текст са на преводачката – Ж. Ч.

родностен характер не може нищо да се получи. Всички те, сред които ще назовем само Гуанини⁶, Шедиус⁷, бедния Френцел⁸, Вагнер⁹, Монфокон¹⁰, Гросер¹¹, Маше¹², Антон¹³, Гебарди¹⁴, Льоклер¹⁵, Мон¹⁶, Рауш-

⁶ Алесандро Гуанини (Alessandro Guagnini, 1538 – 1614) – полски писател, роден във Верона (става поданик на Жечпосполита през 1571 г.). Най-известният му труд е *Описание на Европейска Сарматия (Sarmatiae Europaeae Descriptio quae Regnum Poloniae, Lituaniam, Samogitiam, Russiam, Masoviam, Prussiam, Pomeraniam, Livoniam et Moschoviae Tartariaeque partem complectitur*, Краков, 1578).

⁷ Лайош Янош Шедиус (Lajos János Schedius, 1768 – 1847), известен още Йохан Лудвиг фон Шедиус, е унгарски филолог, училищен деец и картограф, професор по класическа филология и естетика в Будапеща, организатор на училищната система в Унгария, първи директор на Будапещенския театър (1811 – 1817).

⁸ Михал Абрахам Френцел (г.-луж. Abraham Frenzel, нем. Michael Abraham Frenzel, 1656 – 1740) е лужишки писател и историк. Пише на латински съчинения за лужишките езици.

⁹ Вероятно Шафарик има предвид Готлоб Вагнер (Gottlob Heinrich Adolf Wagner, 1774 – 1835) – бащата на композитора Рихард Вагнер, който е бил ерудиран литературен историк и писател. В първия том на неговото съчинение *За европейското езиково строителство, или изследване на връзката между тевтонците, гърците, келтите, славяните и индусите (Zum europäischen Sprachenbau; oder Forschungen über die Verwandtschaft der Teutonen, Griechen, Celten, Slaven und Inder*, Лайпциг, 1825) открихме следния любопитен пасаж, който обяснява възмущението на Шафарик: „[С]лавяните имат множество думи, които са персийски и индийски, и много изрази са по-скоро ориенталски, отколкото европейски. Славянският език е толкова близък до санскрит и тяхната стара връзка е все още силна, така че основата на този език е родствена с по-чистата германска форма. На славянските са им нужни много думи, които ги има във вестготския и алеманския [диалект] [...]“ (Вагнер 1825: 403).

¹⁰ Бернар дьо Монфокон (Bernard de Montfaucon, 1655 – 1741) – френски бенедиктински монах, известен с проучванията си в областта на палеографията. Автор е на редица изследвания, сред които е многотомният труд *Древността, обяснена и представена чрез фигури (L'antiquité expliquée et représentée en figures*, 1719 – 1724).

¹¹ Самуел Гросер (Samuel Grosser, 1664 – 1736) – историк и педагог. Най-значимият му труд е посветен на историята на Горна и Долна Лужица (*Lausitzische Merkwürdigkeiten*, 1714).

¹² Вероятно Шафарик има предвид Андреас Готлиб Маш (Andreas Gottlieb Masch, 1724 – 1807), автора на изследване за светилището в средновековния славянския град Ретра, който днес се намира в източните области на Германия (*Die gottesdienstlichen Aelterthümer der Obotriten aus dem Tempel zu Rhetra am Tollenser*, 1771).

¹³ Карл Готлоб Антон (Karl Gottlob Anton, 1751 – 1818) – немски славист, историк и политик, един от основателите и председател на Горнолужишкото научно общество (1818). Автор е на редица научни, етнографски и лингвистични изследвания в областта на сарабистиката, но също и на трудове с общославянски характер, сред които *Първи редове от опита за изследване на произхода, обичаите, традициите, схващанията и познанията на древните славяни (Erste Linien eines Versuches über der alten Slawen Ursprung, Sitten, Gebräuche, Meinungen und Kenntnisse*, 1783 – 1789).

¹⁴ Лудвиг Албрехт Гебарди (Ludwig Albrecht Gebhardi, 1735 – 1802) – немски историк, който в редица свои трудове пише за историята на славяните (напр. в *Geschichte der*

ник¹⁷, насъбраха, по-точно натвориша, купчина съмнителни имена на славянски богове и божества, в повечето случаи – чужди или грешно прочетени и още по-грешно изписани, или просто измислени [...].

По нов начин и подминавайки всички тия небивалици, направени от чужденците, и съдейки само и единствено по домашните извори, по древните летописи, по простонародните песни и приказки, по отминалите или все още живите обичаи и нрави, по общоизвестните пословици и по самия наш език като естествен първоизточник, ние ще направим следното уместно разяснение: за ценителите на славянската древност и за да обясним по-добре нашето виждане, а също и нашия анализ, ще представим някои разсъждения върху славянската митология, като започнем с *русалките*, а след това, ако начинанието се окаже подходящо за нашата аудитория, ще предложим по-нататък и продължения.

РУСАЛКИТЕ за древните езически славяни са богини на водата, по-конкретно – на реките и на потоците; те са представяни като млади, красиви, дългокоси девизи, обитаващи водните глъбини. За култа на славяните към водата и за тяхната почит към водните създания и особено към речните богини свидетелстват най-старите летописи, както и онези пасажии в старите хроники, където се споменават русалските празници, чието название отвежда към произхода им в онези езически времена, когато в определени дни се е отдавала почит към русалките; през епохата на християнството този култ е свързан с празника на Свети Дух. В църковните декрети така наречените русалии, или русалски игри и жертвоприношения, са споменавани по повод на тяхната забрана

Königreiche Dalmatien, Kroatien, Szlavonien, Servien, Raszien, Bosnien, Rama und des Freystaats Ragusa. Pesth, 1808).

¹⁵ Никола Габриел Лъоклер (Nicolas Gabriel Leclerc, 1726 – 1798) – френски историк, лекар, есеист и картограф. По покана на руската императрица Елисавета заминава за Русия, където прекарва няколко години. По нареждане на Луи XIV събира материали и прави карти на Русия. Избран е за член на Имперската академия на науките в Санкт Петербург. Неговата *История на Русия* (*Histoire physique, morale, civile et politique de la Russie* (Paris – Versailles, 1783 – 1785) излиза в шест тома: три са посветени на старата история, три – на съвременната.

¹⁶ Франц Йозеф Моне (Franz Josef Mone, 1796 – 1871) – немски архивар и историк, автор на множество изследвания особено върху историята, бита, езиците и митологията на северните европейски народи.

¹⁷ Готфрид Раушник (Gottfried Friedrich Peter Rauschnick, 1778 – 1835; Шафарик неправилно го изписва Rauschnik) – автор на сборници с разкази и исторически студии. Интерес представлява неговият *Наръчник за класически, германски и сродни митологии* (*Handbuch der klassischen, germanischen und der damit verwandten Mythologien*, 1832).

като езически и неприлични, но при все това вярванията, обредите, обичаите и народните песни са запазени до днес сред русините в Беларус и Малорусия¹⁸, както и самото значение и смисъл на названието на тези богини.

В старите източници, в които се говори за *русалски празници*, не откриваме названието на русалките, но ако разсъдливо и безпристрастно съпоставим всички свидетелства и податки за тях, не бихме могли да се усъмним в оригиналността и древния произход на това име. Още гръцкият историк Прокопий¹⁹ (552), припомняйки култа на някогашните славяни езичници към техния върховен бог на гръмотевиците, почитан като единствен бог на целия свят, казва следното: „Почитат също така реките и нимфите (*νύμφας*) и някои други божества (*δαίμονια*²⁰, бесове), на които по подобен начин извършват жертвоприношения, правейки по време на тези жертвоприношения гадания и пророчества“. Макар тук названието на русалките да не се споменава изрично, бихме могли да предположим, че русалки са се наричали въпросните обожествени реки, или по-скоро речните богини, и че когато същият Прокопий е писал по-пространно за религията на старите славяни, няма как да е пропуснал името на русалките. Най-старото сведение за езическите празници *rusalia* и *kalendae* се съдържа в каноните на Константинополския събор от 691 г., известен като *Трулски* по името на двореца, в който се е провел²¹. Споменатите празници и игри, които са част от обичаите на славянския народ, живял в Гърция, са забранени. От това важно свидетелство, както и от други може да се докаже, че славянският народ от Тра-

¹⁸ Малорусия е название на областта, която се намира в границите на днешната територия на Украйна. През XVI век означава руските земи в състава на полската държава, които са били населени от беларуси и украинци. Съществува хипотеза, че малорусите са отделен славянски народ, различен от украинския, и тази идея днес се издига от сепаратистките движения в Украйна. Шафарик вероятно употребява понятието като синоним на Украйна.

¹⁹ Прокопий Кесарийски (ок. 500 – ок. 565) – последният значим античен историк. Най-крупното му произведение е осемтомната *История на войните*. В него дава сведения не само за политическите и военните събития, в които участва Византия, но и за бита, народопсихологията и традициите на народите, с които той е общувал. Вж. бълг. изд.: Прокопий, *Тайната история*, прев. от старогръцки Иван Генов, с предговор от проф. Василка Тъпкова-Займова. София: Народна култура, 1983.

²⁰ Гръцките думи са изписани според текста на Шафарик.

²¹ Трулският събор е свикан през 691 г. от император Юстиниан II и се провежда в неговия дворец Трулум, откъдето носи името си. Наред с взетите решения, свързани с църковната дисциплина, основната част от които важат и до днес, на този събор се произнасят и редица интердикти и един от тях се отнася до езическите празници.

кия, Мизия и от останалата част на Гърция е бил покръстен много преди българските завоеватели и владетели, [произхождащи] от татарско племе, както знаем, да са били покръстени от Методий през 861 г.²². Написаното от Прокопий е в съгласие с това, което най-старият чешки летописец Козма отбелязва по въпроса за религията и обредите на старите чехи. За сестрата на Либуше²³ – Тета, той изрича следните думи: „Казват, че тя учела безразсъдния и неразумен народ да почита и призовава ореади, дриади и хамадриади, ръководела го в неговите суеверни и нечестиви обреди и ереси, като че ли дотогава селяните, бидейки езичници, на изворите или на огъня не са се кланяли, а други ливади, дървета или камъни са призовавали, на други планини и хълмове са принасяли жертва, на други глухи и неми идоли, които сами са си правили, своите молби и жалби са изричали, за да пазят тях и дома им“. А по-нататък, известявайки как чешкият крал Бржетислав Втори през 1092 г. е сломявал суеверията в Чехия, пише: „Всички магьосници, вещици и гадатели той прогони от царството си; така и горичките и дърветата, почитани на много места от нечестивите хора, изкорени и изгори. Тогава всички суеверни ритуали, които селяните, бидейки все още езичници, правеха във вторник и в сряда на празника на Свети Дух, принасяйки на изворите дарове, като убиваха говеда и ги принасяха в жертва на бесовете, освен това и погребенията в горите и полетата, и танците, които по езически обичай играеха на кръстопът сякаш за упокой на душите на мъртвите предци, а после езическите шутове, които безобразничеха над мъртвците, призовавайки душите на починалите и бясно подскачайки със своите маски – всичко това той строго забрани“ (Козмова хроника²⁴, с. 10, 197).

Очевидно е, че тук са споменати празниците и игрите във вторник и в сряда след Петдесетница, а те са същите като в други източници, където са названи *русалии*; оттук следва, че и сред чешките славяни русалките са били познати и почитани. Този момент от преславното свидетелство

²² Фактичестката неточност, че българските владетели са приели християнството директно от Методий, е съпроводена и от грешна датировка на събитието.

²³ В Козмовата хроника е представена легендата за Либуше като пророчица, предвещава създаването на чешката държава. Тази легенда е особено популярна през епохата на Чешкото възраждане и участва активно в конструирането на националната митология.

²⁴ Номерацията на цитираните страници е въведена от Шафарик, но липсва годината на ползваното издание. Тези пасажи от Козмовата хроника съответстват на с. 6 и с. 106 от изданието *Kosmůw Letopis český s pokračováními kanovníka Vyšehradského a mnicha Sázavského* (<https://archive.org/>). Българският превод на тези пасажи е по текста на Шафарик, а не на Козма Пражки.

на Козма е сравнимо с [написаното от] неговия връстник – нашия Нестор²⁵ (ок. 1114), въпреки че изглежда да е само приписка, тъй като в някои ръкописи липсва. Там четем за поляните²⁶ (Ed. Schlözer. II. 99): „Казват, че бидейки все още езичници, те принасяли жертви на *извори, кладенци* и растения подобно на другите езичници“. А на друго място [отнасящо се до] 1061 г., същият Нестор критикува руския народ заради неговата склонност към старите езически суеверия и игри и нежеланието му да участва в християнско богослужение; сред езическите игри назовава и *русалките* (Карамзин II, 66). В *Киевската хроника*, разказваща събития от XII век, [в изложението] за 1170 година се отбелязва русалската седмица, както следва: „През 1170 г. тежка болест покоси Владимир и той почина на 10 май по време на *русалската седмица*“. Същата година празникът на Петдесетница²⁷ се е паднал на 16 май, откъдето е видно, че русалската седмица непосредствено го е предхождала. В руската книга, озаглавена *Стоглав* и съдържаща решенията на известния църковен събор, състоял се в Москва през 1551 г., се забраняват *русалските игри*. Тези игри според същия *Стоглав* са протичали по следния начин: мъже, жени и момичета се събирали през нощта, прекарвали времето в разговори, песни, игри и танци и когато нощта преваляла, с викове скачали в реката и се къпели във водата. Названието на същите игри се среща и в старите руски речници, където те се определят като „шутовски“ („скоморешеските игри“), непочтени, зли и дяволски. В *Духовен регламент*²⁸, издаден за първи път в Москва през 1721 г., а след това често преиздаван и там, и другаде, се отбелязват суеверните обичаи в Малорусия: по клоните на свещени дървета, най-вече на дъбове, се окачват разни парчета плат, шнурчета и конци от прежда, които все още могат да влязат в употреба, и това се нарича *жертвоприношение за русалките*. Това са най-старите известни нам сведения за русалките. В народните песни, за които ще стане дума по-нататък, тяхното име и до днес е живо сред русините в Беларус и Малорусия, както и в названието на Петдесетницата не само у самите русини, но и у близките до тях словаци, в някои клонове на откъдунавските илири, дори и у самите власи. При русините седмицата на

²⁵ Става въпрос за руския летописец Нестор (ок. 1056 – 1106). Определяйки го като „наш“, Шафарик има предвид това, че е славянин.

²⁶ Поляните са древно източнославянско племе, което е изчезнало.

²⁷ Християнският празник Петдесетница се нарича още Ден на Света Троица. На следващия ден – понеделник, е Денят на Свети Дух.

²⁸ *Духовен регламент* (*Духовный регламент*, 1721) е законодателен акт, издаден от Петър I, в който се определя статутът на руската православна църква в империята.

Петдесетница и до днес се нарича *русалска*, но не преди Петдесетница, а след нея, което влиза в противоречие с *Киевската хроника*; понякога тя се нарича *седмица на Света Троица, зелена, борова* (*klečalný²⁹ týden*), *хрянова* (*hřený³⁰*) и през тази седмица се пеят *русалски* песни, или просто *русалии* (*rusalje*)³¹. Словаците в жупата Гемер³² и в някои други области в околностите на Татрите наричат празниците на Свети Дух на простонароден език *русалии* (ед. ч. *rusadljé*, мн. ч. *rusadla*); нека се има предвид, че „d“ е вметнато, както в думите *mýdlo, sádlo, pravidlo* (сапун, свинска мас, правило), които съответстват на южнославянските *mýlo, sálo, pravilo*³³. Други словаци обаче, особено от западния край, обикновено наричат същите празници *turice*³⁴. При илирите думата *русалия* (*rusalje*),

²⁹ Вероятно прилагателно *klečalný* е производно на *клек* – вид планински бор. Ако са верни нашите предположения, тогава следва, че по време на русалската седмица русините са включвали в своите ритуали клонки от клек и хрян.

³⁰ Вероятно става въпрос за растението хрян (чеш. *křen*, словаш. *chren*, рус. *хрян*, укр. *хрін*, блрс. *хрэн*).

³¹ Шафарик добавя, че другаде тези песни са наричани *trojické, hrenuchy, hrenušky*, за което няма български еквивалент. Вероятно това са прилагателни, производни на думите „Троица“ и „хрян“.

³² Гемер е историческа област, която днес се намира на територията на Унгария и Словакия. По времето на Шафарик е била жупа, т.е. административно-териториална единица в Кралство Унгария. Значението на понятието „жупа“ е близко до понятието „околия“, но не се покрива с него, тъй като е исторически детерминирано от административната система на феодализма. Жупата е била управлявана от жупан. Тези административни единици изчезват с разпадането на Австро-Унгария през 1918 г., но понятието битува сред южните и западните славяни и след това. В оригиналния текст е използвана думата *stolica*.

³³ По време на своя дългогодишен престой в Нови Сад като учител и директор на гимназията (1819 – 1833) Шафарик проявява особен интерес към езика, историята, литературата и традиционната култура на южните славяни. Именно през този период създава едни от най-значимите си славистични трудове. От южнославянските езици следователно Шафарик е познавал много добре сръбския и хърватския език и в твърде слаба степен – българския, поради което от посочените от него думи единствено *правило* се употребява и в българския език. Думата *мил* е от общославянския корен със значение „мия“, но точно в тази форма със значение на сапун е присъща на словенския. Интересно е да се отбележи, че посочените от него езикови примери за отпадане на „d“ се срещат не само в южнославянските езици, както той отбелязва, но и в източнославянските езици: срвн. рус. *мыло, сало, правило*. И в двете групи славянски знаци за разлика от западнославянските е налице отпадане на „d“ при образуване на минало деятелно причастие от глаголи със стари инфинитиви на *-dti* и *-tti*. Примерите, които дава Шафарик, са на субстантивирани причастия от този тип.

³⁴ На словашки *turica* е вид билка (*Erigeron* асге, бълг. – паричка) от семейство Сложноцветни. Същата дума се среща и в хърватския език отново със значение на билка, но на друг вид (*Agrimonia eupatoria*, бълг. – камшиче) от семейство Розоцветни.

изглежда, е била в употреба със същия смисъл, тъй като Стули³⁵ я включва в своя речник наред с днешната дума *духове* (*duhovi*), но без да посочва източника, от който я е взел. Днешните власи във Влашко, Молдова, Трансилвания и Източна Унгария, чиято реч е смесица от родния им гетски³⁶ език, латинския и славянския език, както и самият народ представлява смесица от гети, римляни и славяни, наричат Петдесетница *русалия* (*rusalije*), а тази дума безспорно е пренесена сред тях още в древността от съседните на тях славянски българи заедно с християнската религия. Това пренасяне на имената на празниците, които първоначално са били езически, върху християнските празници показва, че празниците *русалии* (*rusalije*), наречени на чехословашки³⁷ *rusadljé*, *rusadli*, са били празнувани от езическите славяни по същото време, когато покъсно бива отбелязвана Петдесетница, следователно може би през втората половина на месеца май или през първата половина на юни.

От всички тези запазени остатъци и свидетелства за старинния произход на името *русалки* се вижда онова, което от народните предания, от обредите и песните на русините за характера на русалките се споменава чак до днес, както и това, на което мигом ще се спрем по-обстойно и което е доста очевидно, а именно, че за древните славяни русалките са били богини на водата, по-конкретно на реките и потоците, а не на горите и дърветата, както им се иска на някои по-нови изследователи. Още в самата естествена природа водите и горите са тясно свързани и затова създанията, които ги олицетворяват и които са обожествявани, са помежду си близки и родствени: но в аналитичната митология³⁸ е необходимо безусловно да се придържаме към старите красноречиви свидетелства и без колебание да разграничаваме отликите, които на пръв поглед изглеждат подобия. За това, че русалките са били богини на реките и потоците, свидетелства самото им название, което е произ-

³⁵ Йоаким Стули (Joakim Stulić или Joakim Stulli, 1730 – 1817) е хърватски лексикограф от Дубровнишката република, автор на пространен латинско-италианско-илирийски (хърватски) речник в три тома (*Lexicon latino-italico-illyricum*, 1801 – 1810).

³⁶ Гетите са тракийско племе, обитавало земите около Дунав. Редица изследователи допускат грешка, като ги отъждествяват с готите.

³⁷ Не само заради словашкия си произход, но и заради идеологическите си убеждения Шафарик е бил привърженик на идеите на чехословакизма.

³⁸ Шафарик тук употребява понятието митология в смисъл на наука за митовете, но в същата студия по-нататък с него означава системата от митове, т.е. в смисъл на митология на народите. Използваното в този момент прилагателно *rozsudný* като определение на митологията е словашки архаизъм и означава способност за трезва преценка, букв. „разсъдлива митология“.

водно от праславянската дума *русло* (*rusa*), т.е. река. Първородната славянска дума като обобщаващо название е жива само у русите в думата *русло* със значение на: а) корито на река; б) дълбочина, вир, воден басейн. Ала почти всички славяни малко или много използват думата за назоваване на реки и на прилежащите им градове и села. Реки, потоци и градове, като Руса, Русеца, Рас, Раса, Расеница, Расина, Расиница, Рашка, Ряса, Рясно, Реса, Ресник, Ресица, Ресата, Рисна, Рос, Р'с и т. н. са получили своите имена от руснаци, русини, поляци, чехи, словаци, сърби и българи, населявали съответните места. Коренът на тази дума се среща и в други, предимно древни езици със същия смисъл и значение. По този въпрос отличният познавач на стари европейски и азиатски езици – Г. З. Байер³⁹, казва следното: „Имената *ra*, *ras* са дошли от най-старата всеобщо говорима човешка реч при скитите и при други [народи] със значение на река“. В келтския език думата *rus*, *ros* означава езеро, рибник. Подобна е и немската *rieseln*⁴⁰, а може би и думата *rosa* (*rosa*) от лат. *ros*. Произходът на названието на русалките се вижда съвсем непредубедено и ясно и към него се насочва всеки внимателен изследовател въз основа на примерите на всички древни народи, обожествяващи и почитащи основните първоелементи и сили на благотворната природа. Първоначално русалки са били самите реки – тези най-доброжелателни, но и най-опасни елементи на природата, вените на човешкия живот, извикващи чувства и въображение у необразованите праславяни. Затова и нашите русалки имат много сестри и кръвни роднини в митологията на други народи, каквито са за гърците и римляните нимфите, особено така наречените наяди и потоамиди, за немците – никсите и ноките⁴¹, за англичаните – езерните жени⁴², за французите – ондините⁴³ и т. н. Не трябва обаче да се мисли, че русалките са

³⁹ Теофил (Готлиб) Зигфрид Байер (Theophil (Gottlieb) Siegfried Bayer, 1694 – 1738) е немски историк с изследователски интереси по-специално върху Русия. Той бива приет в Императорската академия на науките и изкуствата в Санкт Петербург и се утвърждава като пионер на руската историческа наука. Изследва също така историята на Прусия, на Близкия и на Далечния изток.

⁴⁰ Немският глагол *rieseln* означава ‘ромоля’, ‘стичам се на тънка струйка’.

⁴¹ В германската митология *nix* е воден дух, който се появява в човешки образ, най-често женски. Названието *nock* не е популярно и вероятно Шафарик има предвид *neck*, което също означава воден дух, но винаги женски. И двете се срещат не само в немската, но също в скандинавската и британската митология.

⁴² Шафарик използва думата *Laclady*, която в тази форма не съществува, но очевидно е производна от *lac* и *lady*. Ако са коректни нашите предположения, би следвало да отбележим, че правилното изписване на английски на думата за езеро е *lake* (*lac* е езеро на френски).

⁴³ Ондина – речна нимфа, от фр. *onde* (вълна).

дошли при нас от чужбина – я от Гърция, Италия или Германия, и че при нас са останали само техни дружки или заселнички.

Вече ни е известно какво народните предания, обичаи и песни разказват за тях. Споменът за русалките никъде така живо не се е запазил, както сред русините в Беларус и Малорусия. Там простолюдието продължава и днес да разказва за красивите русалки, там и тяхното название много често прозвучава в народните песни. В представите на този народ русалките живеят в крайречната растителност и след деня на Св. Троица (тоест в понеделника на Петдесетница) остават на земята чак до Петровден. Обикновено са седемгодишни момичета с благородна осанка, според едни на външен вид са зелени, според други – черни, имат дълги коси, семпло украсени със зелени венци, които често пъти разресват, седейки на брега на реката, и обикновено са облечени с бели ризи без колан. Понякога скачат по клоните на стари дървета, друг път разпъват между клоните някакво платно, което са откраднали през нощта от селяните. В Беларус си ги представят като чернооки, чернокози и голи. Там се говори, че често се появявали пред хората, но свещениците ги проклели и прогонили. Забавлявали се в горичките, люлеели се по клоните на дърветата, а погледнели ли някого, го викали при себе си с нежна усмивка и глас по следния начин: „Ха! Ха! Ела при нас на люлката да се полюлеем“. Голи и красиви, те били изкусителни, ала горко на този, който се приближал до тях. Вместо да гледат любовно и да приласкават, те променяли външния си вид и ставали куци, а този, който ги поглеждал, на мига окуцявал, и то завинаги. Друг път пък отнемали живота на момчетата и момичетата с гъделичкане. Затова и по време на цялата тази седмица, когато е празникът на Свети Дух, русините не смеели да отговарят на никакъв глас и повик в гората.

В миналото простолюдието в Русия също е наричало седмицата на Петдесетница, или на празника на Свети Дух, *русалска седмица*. Други названия, обичайни за русините, са *зелена седмица* или *борова* (*klečalný týden*) от *klečaň*, когато в храмовете, домовете и дворовете се внасяли майски гранки и клонки от клек, или *хрянова седмица* (*hřený týden*) и т. н., както вече посочихме по-горе. Първият ден на Петдесетница, т.е. неделя, в Малорусия е *Духов ден* (*duchiv den*), а вторият ден, т.е. понеделник – *троичен* (*trojici*)⁴⁴. Оттук следват и различията в названията на

⁴⁴ Очевидно християнските празници, които съответстват, са на Св. Дух и на Св. Троица. По принцип последователността на двата празника е в обратен ред. От изложението на Шафарик не става ясно дали има предвид някаква специфика в празнуването на Петдесетница в Малорусия, т.е. Украйна.

русалските песни и обичаи. Според всенародните представи русалките обикновено живеят в река Днепър, а през тази седмица чак до Петровден излизат навън и обикалят по горите и полята. По тази причина, включително и днес, русалките се честват предимно през тази седмица, макар в различните краища да е различно. В Беларус през втория ден на празника Петдесетница, посветен на Троица, селяните и селянките отиват в най-близката горичка. На брега на река Днепър има горичка, наречена Гората на русалките, и пещера, наречена Ухото на желанията. Девойките, а понякога и младите жени правят от брезови клонки венци. Всяка сплита толкова венци, за колкото любими хора иска – баща, майка, сестра, брат, мъж или любим, деца. Плетейки венците под звуците на цигулка, те пеят:

Русалачки! Земляначки!

На дуб лезли, кару хрызли.

Звалили ся, забили ся.⁴⁵

(Русалчици! Поземлянки! На дъб се качили, кората гризали, търкулнали се, убили се.)

[...] ⁴⁶

В Беларус и другаде се шири поверието, че русалките са недоносени или непокръстени мъртви деца на беларускини: така твърдят и простите хора, и шляхтата, и свещениците. В събота преди Петдесетница, т.е. преди русалските празници, казват, че русалките хуквали да бягат по житните класове, пляскали с ръце и се провиквали: „Бух! Бух! Сламен дух! Мене майка ме роди и некръстена погребала!“. Видно е, че това поверие е могло да

⁴⁵ Като имаме предвид, че Шафарик представя русалски песни на русини, смятаме за правилно да ги транслитерираме на кирилица, макар че при него са на латиница. Същия напев, изписан на кирилица, открихме в частта, озаглавена *Остатки славянскаго баснословія въ Бѣлоруссіи* в редактирания по това време от Михаил Каченовски „Вестник Европы“ (Москва, 1818, т. 102, № 22, стр. 111 – 119). Вестникът е създаден от Н. М. Карамзин през 1802 г., но е редактиран от него само през първите две години, а най-дълго – от М. Каченовски, включително до годината на неговото закриване – 1830 г. Не само песента, но основна част от текста е буквално повторение на пасажа, посветен на русалските празници на русините в настоящата студия на Шафарик. Очевидно материалите във „Вестник Европы“ са служили на Шафарик за основен източник на информация относно традиционната култура на източните славяни, включително на русините.

⁴⁶ Съкратената част от текста съдържа русалски песни, които по думите на Шафарик са взети от сборника на М. Максимович. Със сигурност има предвид Михайло Максимович, който през 1827 г. издава *Сборник украинских песен*. Подобни сборници М. Максимович издава и по-късно, но като имаме предвид годината – 1833-та, през която Шафарик публикува своята студия за русалките, вероятно е познавал именно този сборник.

се появи по-късно, едва в християнската епоха. „Нима децата на красивите беларускини могат да бъдат така злостни?“ – пита г-жа Мария Чарновска. В Тулска губерния малко преди русалската седмица се чества народният празник, наречен *кума* (*kuma*) или *кръщение на кукувицата* (*krstěnj kukašky*). Тъй като руският народ смята, че русалките са души на недоносени или непокръстени деца, г-н Снегирьов⁴⁷ допуска, че първоначално празникът *кума* е означавал покръстване на русалките, но това негово мнение за нас е неприемливо и неуместно. В някои краища на Малорусия битува съвсем друго разбиране за произхода на русалките. Простолюдието вярва, че русалките са били жени, които са се самоубили чрез удавяне или обесване. Едни казват, че на главите си носят венци от тръстика, а според други са покрити с клонки на дървета; първите са [души на] удавени, вторите са обесени. Според русините месецът е слънце за удавниците – те излизат през нощта от водата и се сгряват на неговата светлина. И тази представа произхожда от по-късно време. Тамошните поети сполучливо я използват в своите произведения. Например нещастна влюбена девойка се хвърля в Днепър и става русалка, а когато среща майка си, ѝ казва: „Майко! Пусни ме да се разхождам из гората, през *зелената седмица* да се люлея и после да се прибера в подводната наша обител. Знам, че жалееш, че плачеш за мен. Но кой те спира да бъдем неразделни? Остави напразния страх и ела при нас на дъното на Днепър. Там е весело! Там е леко! Там всички са млади и свежи като вълните, игриви и безгрижни като малки рибки. У нас слънцето по-ясно свети, у нас и утринният вятър по-нежно вее. Какво има на тази ваша земя? Тук всичко е тежък труд и глад, а там не познаваме никакви неволи, имаме всякакво изобилие, танцуваме и играем във водата, събираме скъпоценности на дъното и им се любуваме. През зимата ни е топло под покривката на леда, а в летните ясни нощи излизаме да се сгреем на лунната светлина, веселим се и се забавляваме, като си устройваме шеги. Нима вършим зло, ако гъделичкаме някого и го отнесем на дъното на реката? И той става лек и свободен като нас и т.н.“

Ходаковски⁴⁸, който преди години въз основа на народните песни, приказките и други древни славянски паметници, събрани от него из различни краища на Русия, свидетелства, че русините различават реч-

⁴⁷ Иван Михайлович Снегирьов (Иван Михайлович Снегирёв, 1793 – 1868) – един от първите руски етнографи. Изучава руските пословици, поговорки, народни празници и обичаи.

⁴⁸ Зориан Доленга-Ходаковски (1784 – 1825) – полски славист, фолклорист, етнограф и диалектолог. В Беларус прави археологически разкопки и изучава местните диалекти и обичаи, както и топонимите. Събира и систематизира изключително обемен фолклорен материал и прави първата жанрова класификация.

ните русалки, които наричат *водяни*, от морските – *моряни*. За това откога датира и до каква степен разграничението е било разпространено сред народа, не намирам никакви сведения.

Всичко, което въз основа на достоверни източници казахме дотук за русалките, както по отношение на стародавността на култа на славянските народи към тези богини, така и на устойчивостта му чак до днес сред русините, обитаващи земите отвъд Татрите, се основава на достатъчно доказателства и е съвсем очевидно. Ето защо не бива да се съгласяваме с твърдението, че за русалките и за почитта на древните славяни към тях са запазени от онези далечни времена до днес твърде малко сведения; не би трябвало също така да се твърди, че всички някогашни обичаи и обреди на руския народ са останали в първоначалния си вид и не са се преиначили, тъй като добре знаем, че народните обичаи и традиции непрестанно се променят; но това, което е стигнало до нас и което се е съхранило до днес, е достатъчно, за да изградим в пълнота първоначалния образ на русалките – и ако не изцяло, то поне дотолкова, че да разграничим най-ранните им характеристики от по-късните примеси.

До настоящия момент за русалките са писали най-вече А. Кайсаров (*Versuch einer slawischen Mythologie*⁴⁹, Göttingen, 1804, 8, с. 93), Мария Чарновска във *Вилнюски дневник (Денник Виленски, 1817)*, И. М. Снегиръв в списание *Вестник Европы* (1827), М. Максимович (*Малороссийские песни*, Москва, 1827, 16, с. 219 – 220), Л. Голембиовски⁵⁰ (*Gry i zabawy*, Варшава, 1831). За да стане по-ясно как се пишеше за славянската митология, ще приведем пример от Кайсаров: „Русалките са били руски нимфи и наяди. Митът за тях разказва, че са имали зелени коси и че най-много са обичали да се люлеят по клоните на дърветата. Това поверие е било предавано от баща на син и в главата на простия мужик в Русия така се е вкоренило, че и днес той вярва, че русалките се къпят в реката и че ги е виждал да решат своите зелени коси. Разбира се, такива нещастни тъпаци в Русия има днес съвсем малко“. И това е всичко! Възможно ли е от такава позиция да се гледа на нашите древни паметници и да се разсъждава върху тях, и в същото време да се надяваме на вярно и занимателно изложение за нашата древна народна митология?

Превод от чешки: **Жоржета Чолакова**

⁴⁹ *Опит за славянска митология* излиза в руски превод през 1807 г.

⁵⁰ Лукаш Голембиовски (Łukasz Gołębowski, 1773 – 1849) – един от първите полски етнографи.